

คำว่าประตึน ประห้วนอน

โอสถ โภคิน

การที่ผม ได้มีโอกาสมาเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ตลอดมาเป็นนายกสภานั้น เป็นคำไรชีวิตของผมอย่างหนึ่งที่ได้นำสัมผัสกับสภาพบ้านเมือง และใกล้ชิดกับชาวใต้ จึงมีความสนใจที่จะศึกษาภาษาใต้ ได้ถ่านหนังสือบ้าง และสนทนากับชาวใต้เรื่อย ๆ มา

มีคำอยู่สองคำเกี่ยวกับเรื่องทิศ คือประตึน และประห้วนอน ซึ่งหมายถึง ทิศเหนือ และทิศใต้ เข้าใจว่าคำนี้ชาวใต้สมัยใหม่คงจะเลื่อนไปบ้างแล้ว และมักจะใช้เหนือได้อย่างภาคกลาง เพราะเมื่อการศึกษาและคมนาคมติดต่อระหว่างภาคใต้และภาคกลางเจริญขึ้น คำในภาคกลางจึงเข้ามาแทรกในคำของชาวใต้อยู่มาก จะสังเกตเห็นได้ว่า แต่เดิมนั้นอักษร ง. ชาวใต้ออกเสียงเป็น ฮ. เช่น ฮู, เฮิน, ฮาน แต่เดี๋ยวนี้อักษรนี้ได้ขึ้นเป็น ง. เจิน, งาน, แหลง เปลี่ยนเป็น พุด แล่นเป็น วัง ยังเป็น มี ฯลฯ

เรื่องที่น่าสนใจในคำว่า ประตึน และประห้วนอน ก็เพราะคำนี้มีความหมาย คือเวลานอนให้หันศีรษะไปทางใต้ หันเท้าไปทางเหนือ เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น และเมื่อได้ศึกษาจากภาษาเขมร ก็บังเอิญตรงกันอีก คือเขมรเรียกทิศใต้ว่า

คางตะโปง ทิศเหนือว่า คางเจิง คางก็ถือข้าง ซึ่งตรงกับคำได้ว่าประ ส่วนเจิง แปลว่า เท้า คางเจิงก็คือประตูอีก ก็ทำให้เข้าใจว่าเขมรก็ถือกันว่า เวลานอนให้หันศีรษะไปทางใต้เช่นเดียวกัน

มีข้อเท็จจริงซึ่งรับกันอยู่อย่างหนึ่งว่า ในสมัยโบราณ อินเดียได้นำเอาศาสนาและวัฒนธรรมเข้ามาสู่ประเทศไทยและประเทศในแหลมอินโดจีน ศาสนานั้นมีทั้งวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีติดตามเข้ามาด้วย ศาสนาพราหมณ์ก็จะเข้ามาก่อนศาสนาพุทธ ฉะนั้น ขนบธรรมเนียมหลายอย่างของศาสนาพราหมณ์ก็ยังคงติดอยู่ในประเทศไทย และแม้ในเขมรก็ยังมิอยู่เช่นเดียวกัน เช่น พิธีแรกนาขวัญ เขมรก็เรียกว่า จรดนังคัล เหมือนกัน

ปัญหาเรื่องประตึน ประห้วนอนนี้ ผมเพิ่งพอจับเค้าได้จากหนังสือภูมิศาสตร์สุนทรภู่ โดยกาญจนาภักดิ์ ซึ่งท่านได้เล่าไว้ตอนหนึ่งถึงพระพิฆเนศร์ หรือพระกณเศร์ ซึ่งมีศีรษะเป็นช้าง จึงขอนำเรื่องนี้มาเล่าต่อไป

เรื่องมีว่าพระอุมาใคร่ได้โอรส จึงปั้นตุ๊กตารับตัวหนึ่งแทนโอรส พระอิศวรเห็นโอกาสจะนำความขึ้นชมภู่พระอุมาได้ ก็เข้าสิงตุ๊กตา

นั้นให้มีชีวิตขึ้น ทวยเทพก็มาชุมนุมชมโอรสโอรส มีพระเสวรีซึ่งมีตาเป็นไฟมาด้วยองค์หนึ่ง เมื่อพระเสวรีมองดูโอรสของพระอิศวร ก็ทำให้ศีรษะของโอรสนั้นเหวี่ยงหายไป พระอิศวรสั่งให้บริวารเที่ยวค้นหาศีรษะนั้นก็หาไม่ได้ จึงสั่งให้เที่ยวดูว่าใครนอนหันหัวไปทางทิศเหนือ ก็ให้ตัดเอาหัวมาเพื่อจะต่อให้แก่โอรส คณะบริวารเที่ยวตรวจดูคนที่นอนหันหัวไปทางเหนือ แต่ก็หาไม่ได้ บังเอิญไปพบช้างตัวหนึ่งนอนหันหัวไปทางเหนือ จึงตัดเอาหัวช้างนั้นมาถวาย พระอิศวรก็เอาหัวช้างต่อเข้ากับโอรสโอรสจึงมีศีรษะเป็นช้าง พระอิศวรก็ตั้งให้เป็นหัวหน้าของคณะเทพบริวาร และได้นามว่า พระกณเศร์

จากนิยายนี้จึงทำให้เข้าใจว่า คนที่จะถึงที่ตาย จะนอนหันศีรษะไปทางเหนือ ฉะนั้นจึงเป็นประเพณีให้นอนหันศีรษะไปทางใต้ ส่วนทิศเหนือนั้นก็ให้เป็นประตึนหรือให้หันเท้าไปทางเหนือ

ความเข้าใจนี้จะผิดถูกอย่างไรไม่ทราบ จึงขอเรียนบทความนี้เพื่อชวนเชิญให้ท่านผู้รู้ได้โปรดให้คำอธิบาย เพื่อให้ผมหมดข้อสงสัยต่อไป